

Mozzanatok az európai büntetőjog fejlődésének történetéből a feudalizmus virágzó és felbomló szakaszában¹

1. Az európai büntetőjog a feudalizmus virágzó szakaszában

A XI-XV. századra tehető a feudalizmus második fő korszaka, a virágzó feudalizmus szakasza. A termelőerők fejlődése, a természeti gazdálkodás általános uralmának fokozatos felszámolása és a társadalmi munkamegosztás továbbfejlődésének hatására Európa nagy részén a feudális jobbágytartó rend általában kialakult. A virágzó feudalizmus állam- és jogfejlődésében is jelentős változások következtek be: a korai feudális állam viszonylag erős központi hatalmát a politikai szétagoltság váltotta fel.

A hűbériség elterjedésével a nagy feudális földbirtokosok politikai hatalmának növekedése aláásta a központi hatalom erejét. Így a korai feudalizmus időszakának végére kifejlődött és egyre általánosabbá vált, különösen Európa nyugati részein a politikai szétagoltság. „Az elhatalmasodó hűbéri anarchia gyakran a részfejedelmek, illetve tartományurak szétagolt uralmát, tehát kis részállamok egész sorának az önállósulását hozta létre egy és ugyanazon nép történetében.”² A virágzó feudalizmusban a politikai szétagoltság, a feudális urak közötti magánháborúk, a feudális anarchia és következményeik egy időre a jog fejlődését is megszakította, és a helyi, territoriális alapon kifejlődő jog uralmát erősítette fel. A partikuláris (helyi) jog a nagy hűbérurak politikai hatalmának szélesedéséhez vezetett. A feudális anarchia, a magánharc korszaka az európai feudális államokban – a nyugat-európaiakban korábban (a XI-XIII. században), a feudalizmusra áttérésben megkésített keletiekben később (a XVI-XVII. században) jelentkezve – kialakult.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése, az ipar és a mezőgazdaság elválása, az árutermelő társadalom elemeinek megjelenése, a középkori városi polgárság megerősödése, a közállapotok megszilárdítása szükségességének

* CSc., egyetemi docens, a Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék tanszékvezetője

¹ E tanulmány a büntetőjog európai és honi fejlődéstörténetét átfogó – készülő, eddig nem publikált – monográfia egyik fejezetének alcímében feldolgozott kérdéskörbe ad betekintést.

² HORVÁTH Pál, *Az Európa-jog ősforrásai: A kontinentális jogi kultúrák fejlődéstörténete*, Budapest, 2003, 83-84.

felismerése, a feudális társadalom rendi tagozódása idővel új helyzetet teremtve előkészítette a hűbéri anarchia felszámolását. „A központi hatalomnak a feudális anarchia felszámolására irányuló küzdelmeivel egyidejűleg a társadalom rendi tagozódása általánossá vált: az adott társadalom egyes rétegei, az egyházi és világi főurak, a köznemesség, a kiváltságokat szerző városi polgárság – jogok, privilégiumok által elkülönült – rendekké fejlődtek, kialakult a rendi monarchia, amely jelentős lépést hozott a feudális államszervezet fejlődésében és visszahatott a jogrend megerősítésére. A jogi partikularizmus felszámolására tett erőfeszítésekkel és a feudális anarchia korlátozásával egyidejűleg a rendi monarchia erősítette az alávetett lakosság feletti földesúri joghatóságot is.”

A XIV-XV. században a „a helyi szokásjogok írásba foglalása és egységesítése, a királyi és rendi jogalkotás kifejlődése, a rabszolgotartó Római Birodalom árutermelő társadalmában kifejlődött jog befogadása (receptio) és a feudális jog tudományos rendszerezésére irányuló első kísérletek jelzik a virágzó feudalizmus jogéletének, jogrendjének felgyorsult fejlődését.”³ A jogtudományok XI-XII. század utáni szélesedő fejlődése, a jogi egyetemi oktatás beindulása (1150 körül Párizsban a teológiai oktatás, Bolognában a jogtudományi oktatás megszervezése, 1167-ben az oxfordi egyetem, 1239-ben Salamancában az első spanyol egyetem létrehozása stb.) közvetve és közvetlenül már hatással volt a kor jogéletének, jogalkotásának és jogalkalmazási gyakorlatának a fejlődésére.

A virágzó feudalizmusban az állam- és jogfejlődést, ezen belül a büntetőjog fejlődését, a bűnfelelősségi, büntetési elvek, szankciórendszerek és szankciók országok közötti terjedését is közvetve és közvetlenül egy sor, sajátos külső és belső, régióként eltérő történelmi helyzetből, társadalmi-gazdasági viszonyokból eredő tényező befolyásolta.

A feudális állam- és jogfejlődés e szakaszára gyakorolt kedvezőtlen hatásaiknál fogva külön is kiemelhetők:

- a görög (keleti) és a római egyház között, évszázadokkal korábban kezdődött, majd 1054-ben bekövetkezett végleges szakadás;
- az 1096-1270 között Jeruzsálem felszabadítására indított hét keresztes hadjárat;
- az európai országokon belül kiújuló középkori magánharcok;
- az idegen hódítók elleni függetlenségi háborúk (Spanyolország és Portugália területén a VIII-XII. század között folyó harc az arab erők teljes kiszorítására. Portugália csak a XII. században vált függetlenné.);
- a római pápa és a német-római császár 1075-1122 közötti, és a wormszi konkordátummal lezáruló, pápai győzelmet jelentő hatalmi küzdelem;
- a XIII. század elején a mongol világbirodalom megalapítása (1206-1227), az ázsiai mongol hódítás, az orosz fejedelemségek elfoglalása, a mongol-tatárhordák közép-európai országokba való betörései, pusztításai (az 1241. évi

³ HORVÁTH Pál, *i.m.*, 84.

lengyel- és magyarországi betörések), illetve ezek társadalmi, politikai, gazdasági és demográfiai következményei;

- a százéves háború (1337-1453) Anglia és Franciaország között;

- a közállapotok általános romlása, a hűbéri széttagoltság, a főúri és földesúri, valamint a helyi hatalmi törekvések erősödése egyik oldalról, másik oldalról ugyanezen tényezők következményeikben a központi hatalom erősítéséhez, a túlhaladott ősi szokásjogi felelősségi elvek fokozatos visszaszorításához, a magánharc, az önbíráskodás korlátozásához, a jogélet fejlesztéséhez is hozzájárultak;

- a XV. századi cseh huszitizmus ellen vezetett négy keresztes hadjárat;

- az oszmán-török hódítás kezdete a Balkánon (1354), a Balkán és Kis-Ázsia országainak elfoglalása (1451-1481), a török terjeszkedés (1440) a magyar határokig, majd a 150 éves török hódoltság hazánkban, és a közel 300 évig tartó török uralom a Balkánon;

- az Amerika felfedezését (1492) követő, s a XX. század közepéig tartó és Ázsia, Ausztrália, Afrika országaira is fokozatosan kiterjedő spanyol, portugál, holland, francia, angol, belga, német stb. gyarmatosítás, a gyarmatbirodalmak kialakulása, az európai jogrendszerek meghonosítása a gyarmatokon.

A Kelet- és Dél-Kelet, valamint Közép-Európa államaiban más külső és belső történelmi hatások is késleltették vagy éppen siettették, illetve kedvezőtlenül befolyásolták a feudális állam- és jogviszonyok fejlődését a virágzó feudalizmus korszakában. Kelet- és Dél-Kelet, valamint Közép-Európában⁴ a rendi monarchia társadalmi bázisai is eltérő módon alakultak, a rendi monarchia számottevő polgári rend hiányában fejlődött ki. Közép- és Kelet-Európa központosított (rendi) államai a különböző fejlettségi fokon álló népek egy államban történő egyesítését hozták magukkal, amelyekben a jogegység megteremtésének hiányoztak az elemi feltételei.

A feudalizmus eme századaiban a büntetőjog fejlődésének, a büntetőszabályok, büntető törvények mennyiségi növekedésének, az egyes jogtárgyakat sértő vagy veszélyeztető több szakaszos büntetőnormák, részletes tényállások kimunkálásának, „bokrosodásának”, az egyre részletesebb, pontosabb, szinte tételes kidolgozásának, ezzel párhuzamosan a büntető szankciók és a jogalkalmazási gyakorlat rendkívüli szigorodásának lehetünk a tanúi. Európai viszonylatban a X-XI. századtól fokozatosan hódít teret az az intézményrendszer, amelynek vezérlő elve az elrettentés. Az elrettentés, amely testet ölt a büntetési rendszer alapvető kategóriáiban, a büntetési nemekben és büntetési tételekben, de magában az eljárás intézményrendszerében is, és megjelenése egyáltalán nem öncélú. Ekkorra már a feudális állam ugyanis felismeri a büntetőjogi igény központosított (állami) érvényesítésének

⁴ HORVÁTI Pál, *i.m.*, 84.

szükségességét. A korabeli feudális állam „megvilágosodását” jelentős mértékben elősegítették, gyorsították az egyes kelet-, közép-európai államokban, de a Német-Római Birodalomban, Franciaországban, illetve Angliában is fellángoló hatalmi harcok ismétlődése, a közállapotok megszilárdításának és a központi hatalom erősítésének igénye.

A büntető törvények meghatározó jellemzője a XI-XVIII. századok során elterjedt és uralkodóvá vált abszolút határozott, kegyetlen büntetési rendszer volt. A *Sachsenspiegel* (1224-1230), de az 1282. évi francia szokásjogi gyűjtemény,⁵ a *Coutumes de Beauvaisis* – itt nem részletezett – krudélis rendelkezéseiből egyértelműen kiderül, hogy szinte minden bűncselekményt halállal fenyegettek, legyen az bármilyen „jelentéktelen” is.

Megelőzési szempontból is jelentős viszont, hogy már ebben a korban, a XI-XIII. századi itáliai városi statutumokban – többek között – a városi nép esküjében kötelezettséget vállalt a városi béke biztosítására, a városi közösség védelmére, továbbá bizonyos súlyos bűncselekményektől – az emberöléstől, lopástól, verekedéstől, késeléstől, gyújtogatástól, önbíráskodástól stb. – való tartózkodásra, valamint az elöljárók követésére.

A virágzó feudalizmus országaiban az állam- és jogrend, a közállapotok szilárdítására tett, uralkodói törvényekben is megtestesülő központi és helyi erőfeszítések hozzájárultak az eljárásjog és a büntető anyagi jog XI-XV. századi fejlődéséhez.

A jogforrások megerősítik, hogy különösen a magánharc visszaszorítását, az anarchikus közállapotok felszámolását célzó középkori béketörvények és uralkodói erőfeszítések – közvetve bár, de – jelentős mértékben hozzájárultak a büntetőjog fejlődéséhez. A központi hatalom, az uralkodók magánharc elleni küzdelme és ezek békeegyezményekkel a büntetőjog fejlődésére gyakorolt hatásai jelentősek és a büntetőjog fejlődéstörténeti vázlatának tárgyalásánál nem kerülhetők meg.

A béketörvények preambulumaikba foglalt s az általános béke és biztonság jelentőségével kapcsolatos ünnepélyes uralkodói kinyilatkoztatásokon túl, rendkívül szigorú büntető rendelkezéseket tartalmaztak az önkényes magánharcba bocsátkozókkal szemben.

A magánharc az ókori, parttalan jellegű magánbosszú egyik késői megnyilvánulása, középkori újraéledése volt. A magánharc a valós vagy vélt egyéni sérelmek rendezésén túl nemcsak a központi hatalom elleni fellépés, hanem – különösen a virágzó feudalizmus idején – a vagyongyarapítás egyik eszközévé is vált. A főurak, nemesek közötti magánharc, ha a hatalom

⁵ Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. (A feudális jog forrásai) 2. füzet, szerk. HAJDÚ Lajos, HORVÁTH Pál, NAGY Lászlóné, Budapest, 1966, 6.

meggyengült, ha a közállapotok, a közbiztonsági helyzet súlyosan megromlott vagy összeomlott, rendre kiújult.

Európai viszonylatban a magánharcnak – sajátosan eltérő történelmi háttérben – két fő korszaka különböztethető meg. Az egyik a nyugat- és közép-európai országokban a feudalizmus VII-VIII. századi, a másik a XI-XV. századi időszakára esik. Utóbbi azonban még a hanyatló feudalizmus korszakára is átnyúlik egészen a XVII. századig.

A történelmi források szerint a korai feudalizmus idején a barbár államokban a VII-VIII. századokban kialakultak a régi társadalmi, gazdasági viszonyok konzerválásával összefüggésben keletkezett nemzetségek, törzsek, hatalmasok közötti s a nemzetségek kihalásával fenyegető magánháborúk. A korai feudalizmus idején a barbár népjogokban már a VIII. században megtalálhatók a későbbi századokban elterjedté vált és a magánharc korlátozására irányuló béketörvények sajátos előzményei, a királyi/fejedelmi kapitulárék. Ezt igazolja többek között a frank feudális jog két uralkodói béketörvénye, a *Capitulare Saxonicum*, valamint a *Capitulare Missorum generale* is.

A 797. október 28-án Aachenben kiadott *Capitulare Saxonicum* elrendelte, hogy a királyi parancsokat sértő frankok és szászok 60 aranyat kötelesek fizetni, ha e capituláré rendelkezéseit bárhol megsértik.⁶ E jogforrás 1. pontjában kimondta: „a templomok, az özvegyek, az árvák és a kevésbé hatalmasok ... élvezzenek törvényes békét és nyugalmat; senki se merészkedjék arcátlanul a háza határain belül rablást, idegen lakásba való betörést és gyújtogatást elkövetni; és senki se merészkedjék az uralkodó király parancsa ellenére kibújni a katonai kötelezettség alól.” A 7. pont kimondta, hogy a királyi küldöttekre és a küldöttek embereire vonatkozólag elhatározták: ha valakit közülük megölnek, akkor az, aki erre vetemedett, fizessen érte a szászok igazságának megfelelően háromszoros bírságot. A 9. pont a következőket tartalmazza: „Ugyancsak elhatározták: ha az uralkodó király nem akar szigorúbb rendelkezést tenni – a béke (fenntartása) címén, vérbosszú alkalmazásával vagy különösen fontos ügyekkel kapcsolatban –, akkor a frankok és a hűséges szászok hozzájárulásával saját akarata szerint, a körülmények és a közérdek követelményeinek megfelelően kényszerítse azt, aki áthágja határozatát, vagy fizessen kétszer 60 aranyat, 100 aranyat, sőt 1000 aranyat is.” A 10. pontban e capituláré kimondta, hogy „azokra a bűnözőkre vonatkozólag, akik a szászok igazsága szerint halálbüntetés alá esnek, valamennyien így döntöttek: bárki is folyamodnék ezek közül a királyi hatalom oltalma alá, vagy adassék az ki a király akarata szerint nekik (a szászoknak) az életétől való megfosztás céljából, vagy pedig ő (a király) az utóbbiak hozzájárulásával kapjon jogot arra, hogy száműzze ezt a bűnözőt feleségével, családjával és egész vagyonával a házából és telepítse le saját országán belül egy olyan vidéken, ahol neki tetszik, s azok (a szászok) tekintsék őt halottnak.”

⁶ HAJDU, HORVÁTI, NAGYNÉ, *im.*, 1966/1. 34-37.

Nagy Károly 802. évi aacheni *Capitularéjában* meghagyta minden követőjének, hogy az igaz törvény szerint éljen „és senki se merészkedjék saját szándéka szerint vagy ravaszságból megszegni, ahogy ezt sokan gyakran teszik, az írott törvényt, vagy saját maguknak igazságot szolgáltatni, és ne szorongassa senki sem az isteni templomokat, sem a szegényeket, sem az özvegyeket, sem az árvákat és általában senkit a keresztények közül; de éljenek együtt valamennyien, az isteni előírások szerint igazbitűen és az igazságnak megfelelően, és valamennyien és mindenki a határozataiban és nyilatkozataiban tartsa magát az egyhangúsághoz, (megparancsolta) figyelmeztetni, hogy tartsák meg teljes mértékben a kanonokok a kánoni életmódot, ne foglalkozzanak szegyenletes nyerészkedéssel, a szerzetesek gyakoroljanak felügyeletet a saját életük fölött, éljenek szigorú felügyelet alatt, a világi és a papi rendhez nem tartozó szerzetesek tartsák meg helyesen, ravasz csalás nélkül a törvényeiket, éljenek mind kölcsönösen teljes jóindulatban és békében, és (az uralkodói) küldöttek folytassanak le gondos vizsgálatot mindenütt, ahol csak valaki jelentette hogy igazságtalanságot szenvedett el máshol; és megtiltotta saját hívőinek az ellenségeskedést, s még inkább az emberölést ... azért, hogy a vezetésünkre bízott nép ne gyötrődjék ettől a rossztól, mi gondoskodtunk ennek elkerüléséről mindenféle büntetés [...] útján, úgy, hogy semmiképp sem kaphat tőlünk bocsánatot vagy kegyet, aki maga nem félt az Isten haragjától; de mi meg akarjuk a legkegyetlenebb szigorral büntetni azt, aki emberölés bűnének elkövetésére vetemednék.”

A feudális államhatalom megszilárdítását akadályozó magánharc visszaszorítására a középkori európai államok lényegében hasonló erőfeszítéseket tettek.

A Frank Birodalom felbomlása, a nemzetségi szervezet szétesése után a földesúri hatalom megerősödése, a szabad parasztok földesúri függésbe kényszerítése, a központi hatalom meggyengülése következtében a XI. századtól Nyugat- és Közép-Európa egyes országaiban – más történelmi helyzetben és viszonyok között, de lényegében azonos indítékokkal, a vagyongyarapítástól és a hatalom megszerzésétől vezértelten – újra fellángolt a magánharc. A kor jellemzőjévé vált,⁷ hogy a magánharc ismét „eszköze” lett a vagyoni javak jogellenes gyarapításának, a szomszédos földterületek, várak rablással, gyilkossággal, gyújtogatással történő megszerzésének. „Az elszenvedett valóságos vagy vélt anyagi, személyi sértésekért maga a sértett szerzett igazságot, vett elégtételt magának. Ebben a periódusban, a feudális ököljog időszakában, aki elég erősnek érezte magát, nem bízta rá ügye döntését egy távollévő, ismeretlen bíró bizonytalan ítéletére, hanem fegyveres szolgálói ... segítségével erővel, harccal kényszerítette ellenfelét az elégtételre.” Ez az állapot azt jelentette, hogy senki sem érezhette magát, vagyonát és életét biztonságban.

⁷ HAJDU, HORVÁTI, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1. 269.

Mindezek eredményeként⁸ ezekben a századokban „a feudális jog az önkény és az erőszak szentesítője lett. Nemcsak az alapvető osztályok, a feudális urak és a jobbágság közt érvényesült az 'ököljog' – a nyers erőszak szentesítése -, de helyenként a hűbérurak egymással folytatott ádáz harcában is az erőszak nyert ... törvényesítést. ... a hűbérurak közt felmerülő vitás ügyeket a központi hatalom meggyengülése következtében a nyers erőszak döntötte el. Az 'ököljog' uralmát már a központosított rendi monarchia idejétől jelentős mértékben korlátozták, az alávetett osztály tagjai felett azonban a földesúri joghatóság szinte változatlanul megmaradt. Csak a feudális abszolutizmus késői századai hoztak helyenként – az állami adóztatás érdekeiből kiinduló – 'jobbágyvédő' intézkedéseket.”

Franciaországban a Frank Birodalom összeomlása utáni századokban a magánharc társadalmi méreteket öltött.

Angliában⁹ a XII. században I. Henrik halála után a trón elnyeréséért hatalmi harcok robbantak ki. Az 1154-ben hatalomra került II. Henrik a feudális anarchia következményeinek felszámolására és a királyi hatalom megerősítésére a nagy földbirtokosoktól és báróktól a földet és immunitási jogokat –, amelyeket ezek a koronától a viszályok idején elbitoroltak – visszaszerezte, leromboltatta a királyi engedély nélkül épített várakat, szétszórta a nagy bárók hadseregeit, majd az 1160-as és az 1170-es években támadást intézett a földesúri arisztokrácia politikai hatalma ellen is a központi hatalom megszilárdítására.

A XIII. század végi statutumok újabb, a királyi béke biztosítására irányuló világi és egyházi erőfeszítéseket tükröznek.

Az 1275. évi, első *Westminsteri Statutum* I. pontjában a király kívánta és megparancsolta, hogy a szent egyház és az egész ország békéje fenntartassék és oltalmaztassék. A *Statutum* IX. pontjában a király a következőket emelte ki: „És mivel a béke az országban gyengén tartatott meg eddig, a súlyos bűnözők nem elég gyors üldözése folytán, a megszábotott rendelkezéseknek megfelelően, nevezetesen a mentességek miatt, ahol a bűnözők rejtőzködnek, elrendeltetett, hogy mindenki együtt legyen kész a seriff parancsára és felhívására vagy a szomszédok riasztó kiáltására üldözni és letartóztatni a bűnözőket, amikor ez a mentességi területeken belül vagy azokon kívül szükséges lesz. És az, aki ezt nem fogja megtenni, s ez rá lesz bizonyítva, magas bírságot tartozik fizetni a királynak. És ha a bűn a mentesség birtokosát terheli, a király mentességét a saját kezébe veszi, ha pedig a bylif lesz bűnös, börtönbe lesz vetve egy évre, és nagy bírságot fizet. Ha pedig nem lesz semmi vagyona, két évet fog börtönben ülni. És ha a seriff, a coroner vagy a bylif mentességi joguk keretében, vagy azonkívül megvesztegetés fejében, kérelemre vagy valamilyen rokoni kapcsolatok miatt elrejtí a járásában elkövetett súlyos bűncselekményeket, egyetértéssel vagy erre törekszik, nem tartóztatja fel vagy nem fogja el a bűnözőt, amikor ezt

⁸ HAJDÚ Lajos, *Az első (1975-ös) büntetőkérdés-tervezet*, Budapest, 1971, 88.

⁹ HAJDU, HORVÁTH, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1. 109.

megteheti, valamint más vonatkozásban nem teljesíti kötelezettségeit az ilyen bűnözőknek való kedvezés céljából, akkor büntetése börtönbe zárás egy évre és magas bírság a király belátása szerint, ha van mivel fizetnie, de ha nincs mivel fizetnie, akkor három évig fog börtönben ülni." A XIV. pontban a *Statutum* a bűnpártolók büntetéséről szól.

Az 1285. évi, hat szakaszos *Winchesteri Statutum* – kibővítve és megismételve az 1275. évi I. *Westminsteri Statutum* bűnözés elleni harc növelésével kapcsolatos előírásait – a bűnözőkkel szembeni és a királyi béke megsértői elleni hatékonyabb védekezés foganatosításáról rendelkezett. A *Statutum* az ország közállapotainak, közbiztonsági helyzetének romlásával, az erőszak terjedésével, a rablások, emberölések, gyújtogatások és lopások számának megnövekedésével, a bűnpártolói tevékenység szélesedésével indokolva a büntetettek következetes üldözését és a büntetéskiszabási gyakorlat szigorítását rendelte el. A *Statutum* II. szakaszában foglaltak szerint az elkövetett bűncselekményért akár az érintett terület egész lakossága is felelhetett.

Az 1328. évi *Northampton-i Statutum* II. szakasza szűkíteni rendelte az erőszakos bűncselekmények körét és a béke ellen irányuló más jogsértéseket elkövetők részére adományozható királyi megbocsátó okiratok kiadását.

A virágzó feudalizmus idején a Német-Római Birodalom területén is magánháborúk robbantak ki és dúltak a tartományok, a főurak és a nemesek között. „*A feudális monarchia hosszán elnyúló korszakában, a birodalmi hűbéresek egymással folytatott vitáinak a rendezésében mind kevesebb lehetőség maradt az állambatalom befolyásának az érvényesítésére. A tartományurak, illetve az egyházi és világi fejedelmek az egymásnak okozott (vagy csak vélt) sérelmeket magánháborúkkal torolták meg, és a birodalmi ítélkezésnek hosszú ideig nem vetették alá magukat.*”¹⁰

Lengyelországban a XVI. század elején a központi hatalom megszilárdítását, a jogélet fejlődését¹¹ visszavetették a magánháborúk és az erőszakos bűnözés elterjedése előidézte megrendült közállapotok. Az erőszakoskodásról szóló Torun-i (1520), és az ugyanebben a tárgyban kiadott 1527. évi *statutum* rendelkezései tükrözik a központi hatalom gyengeségeit kihasználó nemesség önkényeskedéseit, közbéke rontásait, erőszakoskodásait. A központi hatalom jogszabályokban is meghatározott erőfeszítései ugyan sűrűn követték egymást, lényeges változást azonban jó ideig a szigorú fenyegetettség ellenére sem tudtak elérni az áldatlan közállapotok felszámolásában, a királyi béke megteremtésében.

A magánharc a XI. századtól akadályozta a mezőgazdasági termelést, a kereskedelmet, a közlekedés szabadságát, a kereskedelmi és a közutak biztonságát, megrendítette a közállapotokat, ezért az egyház és a király a

¹⁰ HORVÁTH Pál, *i.m.*, 146.

¹¹ HAJDU, HORVÁTH, NAGYINÉ, *i.m.*, 1966/2. 131-132.

hatalom bázisát jelentő uralkodó osztállyal együtt különböző erőfeszítéseket tett a magánharc korlátozására és felszámolására. Ebben a folyamatban alakult ki Európában – mint a magánharc elleni küzdelem visszaszorításának egyik, köz- és büntetőjogi eszköze – a béke egyezmények/béke törvények (*Friedensgesetze*) jogintézménye.

Franciaországban¹² az egyház, birtokai, jövedelmei, vallási, hatalmi és politikai érdekei védelmében elsőként, a világi hatalmat megelőzve lépett fel tanai és intézményei útján az „Isten békéje” jogintézmény meghirdetésével a feudális urak közötti magánharc korlátozására, visszaszorítására. Az „Isten békéjének” két változata volt megkülönböztethető: a *Treuga Dei* és a *Pax Dei*. „A *Treuga Dei* tilalmazta a magánharcot bizonyos időszakokban (egyházi ünnepnapokon, csütörtök déltől hétfő reggelig, azaz Krisztus szenvedése napjain stb.). Az 'Isten békéjének' másik formája a *Pax Dei* kimondta, hogy egyes személyek (papok, szerzetesek, kereskedők stb.) Isten védelme alatt állnak hivatásuk teljesítése miatt és ellenük magánharcot hirdetni tilos. Ugyanakkor a *Pax Dei* bizonyos dolgokat el is vont a magánharc elől, meghatározott helyeken és meghatározott tárgyak ellen tilos volt a Fehde. (Ezek: templom, temető, megszentelt helyek, továbbá: malom, eke, ház stb.). Az Egyház az 'Isten békéjét' megsértő személlyel szemben egyházi és világi büntetéseket alkalmazott, köztük legfőbb fegyverét, a kiközösítést is.” Ez az egyházi jogintézmény ugyan Franciaország területén alakult ki, azonban más európai feudális államokban, így a XI. századtól a Német-Római Birodalomban is elterjedt.

A *Pax Dei* nemcsak a központi hatalom megszilárdítását, a közbiztonság megjavítását, hanem – különösen a római pápa és a császárok közötti évszázados harc időszakában – az egyház hatalmi céljainak elérését is segítette. Az egyház a római pápa és a császárok közötti évszázados harc időszakában vezető szerepre törekedve az államhatalom gyakorlásában azt a célt tűzte ki, hogy a világi kard az isteni (egyházi) kardnak vesse alá magát. Ehhez szolgált kitűnő fegyverül – a politikai harc egyéb, sokszínű eszköze mellett – az Isten békéje, az egyház ellenfeleinek béketörőként való megbélyegzése és kiközösítése is.

A Frank Birodalom szétesését követően kialakult magánharc visszaszorítására intézkedéseket tett Franciaországban az erősödő központi feudális hatalom is. A megszilárduló királyi hatalom – ugyanúgy, mint az Egyház – személyi, tárgyi és időbeli tilalmakat állított fel.¹³ A XIII. századtól gyakorlattá vált Franciaországban az az elv, hogy aki egyszer már bírósághoz fordult, sérelme orvoslására többé nem használhatott önszegélyt. Ez előrelépést jelentett a királyi hatalom számára „a büntetőjogi bosszúrendszer” helyett az „állami büntetőjogi akarat” érvényre juttatásához. IX. Lajos megtiltotta a magánharcot és

¹² HAJDU, HORVÁTI, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1. 269-270.

¹³ HORVÁTI Pál, *i.m.*, 2003, 116-118.

a gyújtogatást. Újabb előrelépést jelentett a teljesebb büntető-hatalom érvényesítésére az 1357. évi *ordonnance*, amely a felkelt párizsi nép nyomására az önkényeskedő és az országot engedély nélkül elhagyó nemesekkel szembeni felelősségre vonásról rendelkezett, és kimondta, hogy a gyilkosok, a gyújtogatók, továbbá a nemi erőszak elkövetői nem kaphatnak kegyelmet.

A Német-Római Birodalomban az uralkodó az őt támogató egyház és uralkodó osztály segítségével a magánharc kirobbanásának akadályozásával, megelőzésével kapcsolatos intézkedésekkel, különösen pedig a béketörvények intézményével törekedett gátat vetni a feudális anarchia terjedésének. A XI-XV. századi német jogfejlődés sajátos termékei voltak az ún. tartományi vagy országos békeegyezmények,¹⁴ illetve a korszak első felében, a XI-XIII. században a béke-rendeletek, császári dekrétumok. A béketörvények különösen fontos, bár nagyon nehezen hatályosuló részévé váltak a magánharc elleni uralkodói fellépésnek.

Sumner álláspontja szerint „*a magánháborúk különféle formáinak felszámolására szolgáló utolsó eszköz a király békéje volt. ... a királynak kijáró tisztelet alapján megkövetelték, hogy jelenlétében ne legyen semmiféle veszekedés vagy harc. A király jelenlétében előbb csak a lakóhelyét, palotáját és környékét értették. Később úgy értelmezték, hogy ebbe beletartoznak az ország útjai, s hamarosan kiterjesztették hatályát úgy, hogy addig terjed, amíg a békéje, hiszen kellő hatalommal kell rendelkeznie a béke fenntartására. Amikor több kis államot egyetlen nagy állammá egyesítettek, a béke kötelekét az újonnan létrehozott nagy egységre is ki kellett terjeszteni. Fokozatosan megszüntették minden apróbb hatáskört, minden igazságszolgáltatás és jóvátétel a királytól eredt, illetve az ő nevében szolgáltattak igazságot, végül pedig megtiltották, hogy bárki egyénileg elégtételt vegyen sérelméért.*”¹⁵

A francia és a német béketörvényeket elemezve megállapítható, hogy azok mindig a feudális hatalmi viszonyokat, az ország békéjét, biztonságát közvetlenül veszélyeztető mozgalmak, magánháborúk, bűnözési jelenségek elleni fellépést helyezték a békeegyezmények középpontjába. Az uralkodók béketörvényeikkel és engedményekkel igyekeztek hatalmi érdekeik, külpolitikai terveik megvalósításához, az „*országos béke*” biztosításához, az esetleges (trónöröklési) belviszályok megelőzéséhez, az elnyomott osztályok ellenállásának letöréséhez a legjelentősebb feudális rétegeket megnyerni. Az európai kereskedelmi és közutakat a XI-XII. századi béketörvényekkel helyezték a királyi béke hatálya alá. Később a királyi béke hatálya az európai országokban fokozatosan szélesedett, majd az egész országra kiterjedt.

Az uralkodó által kiadott első német tartományi béketörvények a XI. századból maradtak fenn (Türingia, Szászország részére kiadott *Landfriede*-1069

¹⁴ HAJDU, HORVÁTH, NAGYNI, *i.m.*, 1966/1. 269.

¹⁵ William Graham SUMNER, *Népszokások*, Budapest, 1978, 754.

stb.). 1103-ból származik az első, az egész birodalomra hatályos, IV. Henrik által kiadott mainzi országos béketörvény. Ezt követte még számtalan békeegyezmény egészen 1495-ig, a wormszi birodalmi gyűlés által hozott, ún. „*Ewige Landfriede*”-ig, az „örök időkre szóló országos békéig.” A magánharc megszüntetésére, illetve korlátozására irányuló erőfeszítések tükröződtek az 1356-ban kiadott Aranybullában is. Az ún. *Pax Profana*, vagy világi béke általános jellegzetességei közé tartozik, hogy „*az formáját tekintve pactum, megegyezés, amelyet a király (a német-római császár) erősít meg, s amelyben az ország nagyjai a béke megtartására vállalnak kötelezettséget, és ezt esküvel is megerősítik. Így például az 1300. évi Pax Moguntina megtartására megesküdtek: a király fia, valamint ... az érsekek, püspökök, hercegek, örgrófok stb., a király hűbéresei, tanácsának tagjai.*” Később – a Birodalmi Gyűlés (*Reichstag*) kialakulásával – a gyűlés mindhárom kúriájának esküje szükségessé vált a békeegyezmény hatályosulásához. A béketörvények másik jellegzetessége volt, hogy tartamuk csupán meghatározott időre, általában 1-12 évre, az 1300. évi mainzi békéé négy évre szólt. A helyi, tartományi és az országos béketörvény hatályának lejártá után azokat meg kellett újítani vagy új törvényt kellett hozni. A „*Landfriede-t*” rendszerint „egy-egy hadjárat előtt hirdették meg az uralkodók, sokszor egyszerűen felújítva valamelyik elődjük béketörvényét. Előfordult az is, hogy az országos békét nem az egész birodalom, hanem csak egy része számára hirdették ki (ilyen például Barbarossa Frigyes 1179-es békéje a Rajnai Frankonia számára).”

A magánharc elleni egyházi és világi küzdelem befolyásolta nemcsak a feudális államok megszilárdulását, hanem közvetve a jogélet, ezen belül a büntetőeljárás és az anyagi jog fejlődését is.

A béketörvények sokoldalúan tükrözik, hogy milyen magatartások, bűncselekmények minősültek béketörésnek és milyen büntetőjogi következmények kilátásba helyezésével fenyegették azokat.

A törvények értelmében a bűncselekmények jelentős része, különösen az erőszakos jellegűeké (az uralkodó személye, hozzátartozói, udvara, az egyház, a püspökök, az érsekek, a főurak, az élet, a testi épség, a javak, a templomok stb. elleni támadások, a rablás, az útonállás, a gyújtogatás stb.) a középkorban egyben a közbéke megsértését is jelentették és ezért a tettes külön is felelősséggel (megváltási összeggel) tartozott. Amikor a szabadok tömeges feudális függőségbe kényszerítésére válaszul a parasztság a gyújtogatás eszközéhez nyúlt, Barbarossa Frigyes Birodalmi Békéjében (1186) a gyújtogatókkal szemben a legkeményebb, legsúlyosabb büntetőjogi eszközök kilátásba helyezésével lépett fel.

A béketörvények mindegyike tilalmazza és súlyos szankciókkal fenyegeti a közutak békéjének megsértőit, a gyilkosokat, az útonállókat, a rablókat, a gyújtogatókat. II. Frigyes 1235. évi Birodalmi Békéje, a *Constitutio Pacis* az

egyház szabadságát és jogait is a béke védelme alá helyezi, ugyanakkor a világi földesurak érdekeit védve jobbágyaik városba szökését is tilalmazza. A császár békéjében béketörésnek nyilvánítja „*az apa ellen támadó lázadó fiú és tanácsadói, felbujtói cselekményét is.*” E rendelkezésével meg akarta előzni, hogy a császári hatalommal szemben álló társadalmi, politikai erők (elsősorban a római *curia*), a „hagyományos módszerekkel” élve az uralkodó ellen felhasználják saját fiát, a trónörököszt és belviszályokba sodorják az országot.

A később kiadott béketörvények egyébként pontosan tükrözik a Német-Római Birodalom belső helyzetét, a feudális uralkodó osztály érdekeinek védelmét, a paraszti mozgalmak terjedését és visszaszorítását, valamint a XIII-XIV. századtól, az egyház nyomására a világi és egyházi hatalmat veszélyeztető eretnek mozgalmak egyre határozottabb üldözését. VII. Henrik 1234. évi Országos Békéjében kiemelte „*az eretnek mozgalmak letörésének szükségességét és később is, a birodalmi jogalkotó a társadalmi rend ellenségeként üldözött minden eretneket.*”¹⁶

A XI-XV. század között a Német-Római Birodalomban kiadott területi, fejedelmi, császári béketörvényekkel nem sikerült felszámolni a feudális urak közötti magánharcot. Hiába fenyegette a központi hatalom évszázadokon át a békerontókat jogközösségből való kitzasztással, az uralkodónak nem volt ereje és kellő támogatottsága a béketörvények szankcióinak érvényesítésére. Hiába hoztak Európa-szerte újabb és újabb szankciókat, hiába szabtak ki a béketörésért járó külön bírságokat, hiába állították fel a békebíróságokat, az alájuk rendelt katonai egységeknek – a gyakran rövid életű béketörvényekkel – nem sikerült a tartós és „végleges” országos békét megteremteni. A béketörvények gyakori kiadása és közel azonos szöveggel történt megújítása, ismétlése általában jelzi a középkori állapotokat, e törvények eredménytelenségét, a rendkívül súlyos fenyegetettség ellenére a régi hagyományok továbbélését, illetve a törvények rendelkezéseinek végrehajthatatlanságát.

A XV. század közepére a Német-Római Birodalomban a feudális anarchia, a közbiztonság hiánya országos elégedetlenségbe torkollott. Végző soron ez az elégedetlenség vezetett el az 1495-ös wormszi birodalmi gyűlés „*öröknek nevezett békeegyezményének*” kiadásához. Ez az „örökös” béketörvény sokadszorra, ismét megtiltotta a magánharcot, az önbíráskodást, kötelezővé tette sérelem esetén a bírósághoz fordulást, ennek ellenére a hatalmasok a birodalomban még a XVII. században is gyakran alkalmazták az egymás elleni önkényt és erőszakot, a bírói út mellőzését és a sérelmek magánharc útján történő rendezését. A politikai széttagoaltság, illetve a tartományúri hatalom általánossá válása „*a birodalmi béketörvények eredményességét aláásta. Valamivel eredményesebb lehetett a tartományi béke*

¹⁶ HAJDU, HORVÁTH, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1, 271.

megteremtésére irányuló törekvés, amely elsődlegesen a tartományurak bírói főhatalmának szerzett érvényt.”¹⁷ A büntetőjogban a sérelmek önhatalmú rendezése és megtorlása tehát még hosszú ideig fennmaradt.

Annak ellenére, hogy a béketörvények rendelkezései a sajátos társadalmi-gazdasági viszonyok következtében többnyire nem valósultak meg, mégis jelentős hatást gyakoroltak a központi hatalom megszilárdulására, a közállapotok javulására, különösen pedig a közjog, a büntetőjog fejlődésére, illetve az igazságszolgáltatás szervezet- és intézményrendszerének kiépítésére.

Franciaországban a hűbéresek között a IX-XI. században kiobbant magánharc és pusztításai a királyi hatalom mellé állította az egyháziakat és az autonómia megszerzésére törekvő városokat. A XV. századra a központi hatalmat sikerült megszilárdítani, a feudális szétagoltság erőit és következményeit felszámolni, a királyi uralom megszilárdítását, valamint a törvényhozói hatalom alapjait megteremteni.¹⁸

A Német-Római Birodalomban, bár az egységes központi hatalom megszilárdítására tett erőfeszítések a XVIII. század végéig nem vezettek eredményre, a béketörvények a büntető anyagi jog és eljárás fejlődésére gyakorolt hatásai – tartományi szinten – tagadhatatlanok.

A német feudális jogforrás, az 1103. évi *Pax Moguntina*¹⁹ bevezetőjében foglaltak szerint Mainzban Henrik császár és az egyházi méltóságok, valamint a király fia és a királyság „első emberei” megerősítették és esküt tettek a békére, „a templomok, a papi személyek, a szerzetesek, a világi emberek javára, úm.: a kereskedők, az asszonyok javára, hogy nem történik meg erőszakos elrablásuk (raptus) és a zsidók javára.” Az eskü szövege a következő: „senki ne támadjon más házára, ne pusztítsa el azt tűzvészrel, ne ragadjon el pénzéből, ne sebezzen meg, ne üssön, ne gyilkoljon. Aki pedig ezt megteszi, szemét vagy kezét elveszti. Ha valaki azt védené (ti. a béke megsértőjét), ugyanaz legyen a büntetése.”

Különösen jelentősek I. Frigyesnek a „Rajnai Frankonia” számára 1179-ben kiadott békéjében foglalt rendelkezések.²⁰ E német feudális jogforrás a következőket írta elő: „1. A falvak, azok lakosai, a papi emberek, a szerzetesek, a nők, a kereskedők, a földművesek, a malmok, a zsidók, akik a császári kincstárhoz tartoznak, a vadászok ... minden nap élvezzék a békét, kivéve azokat, akik hálót állítanak vagy csapdát helyeznek el; ezeknek sehol és soha nem lehet békéjük. 2. Ha valakinek ellensége van, akét üldözni akar, üldözzé azt a mezőn anélkül, hogy vagyonában kárt okozna és ha elfogja őt, nyomban állítsa a bíró elé ítélkezésre 3. Üldözni pedig az ellenséget csak a hét meghatározott napjain lehet, és pedig a II., III., IV. napon napnyugtáig.

¹⁷ HORVÁTHI Pál, *i.m.*, 146.

¹⁸ HAJDU, HORVÁTHI, NAGYINÉ, *i.m.*, 1966/1. 220.; HORVÁTHI Pál, *i.m.*, 119-120.

¹⁹ HAJDU, HORVÁTHI, NAGYINÉ, *i.m.*, 274-275.

²⁰ *Uo.*, 275-276.

A hét többi négy napján legyen az ellenségnek teljes békéje. 4. Ha valaki üldözi menekülő ellenségét a faluig és azt (ti. az üldözőt) a faluba lova gyorsasága viszi, nem pedig saját akarata, akkor a falu kapujánál dobja el kopjáját és fegyverét, amittől megszabadulhat; a faluban pedig köteles esküvel megerősíteni, hogy nem saját akaratából került oda, hanem lova gyorsasága folytán; különben a béke megsértője lesz. 5. Ha valaki ezt a békét emberöléssel ségigi meg, akkor, ha megfogják, halálbüntetés alá esik. Ha valakit megsebesít, – elveszik a kezét. 6. Ha a terhelt, gonosz tettét elkövetve megszökik, idéztessék bíróságra háromszor 14 napos időközökben. Ha megjelenik, 6 eskütárral tegye le a tisztító esküt, ha valaki a meggyilkolt vagy megsebezett barátai közül nem kívánja őt párbajra kihívni. Ha a terhelt legyőzetik, akkor ha gyilkos, – fel kell akasztani, ha csak vért ontott, – megfosztandó kezétől. 7. Ha a gyilkos vagy sebesítő megfogatik a helyszínen, és azt fogja állítani, hogy ezt életét védve tette, akkor tegye le a tisztító esküt 6 jó és becsületes férfivel, mint eskütárral, hacsak a meggyilkolt vagy a megsebezett személy barátja nem akarja őt párbajra kényszeríteni. 9. Ha a törvényes módon bíróság elé idézett gonosztevők 3 kéthetes határidőben megvetik a megjelenést, akkor, a terhelten kívüli a rejtegetőket és támogatóikat is sújtsa a jogközösségből való kitaszítás, ha csak nem tisztázzák magukat e vád alól egyéni esküvel. ... 14. A parasztok és az ő helyzetükben lévő emberek, a falu határát átlépve, ne hordjanak más fegyvert, mint kardot. A falvakban pedig ne hordjanak sem kardot, sem más fegyvert. Házukban viszont legyen fegyverük tetszés szerint úgy, hogy ha a bírónak szükségese lesz segítségükre, a megbolygatott béke helyreállítására, legyenek készek fegyverrel, mivel hogy ebben ők kötelesek engedelmeskedni a bírónak parancsához és az ügy körülményeibez képest.”

II. Frigyes 1235. évi békéjében valamennyi sérelem rendezését bírósági útra kívánta terelni. A bírósági eljárást kizárólag csak jogos védelem esetén tartotta mellőzhetőnek.

Franciaországban és a Német-Római Birodalomban a világi hatalom nemcsak a *Pax Dei* és a *Treuga Dei* intézményeinek átvételével igyekezett korlátozni a nemesi magánháború pusztító hatásait, hanem a harc jogszerűségének meghatározott formákhoz való kötésével is. A megszilárduló francia királyi hatalom kidolgozta a „király 40 napja” intézményét, amely a magánharc formáját szabályozta.²¹ Ennek értelmében jogszerű támadásra csak szabályos hadüzenet után, legalább 40 nappal később kerülhetett sor. A Német-Római Birodalomban Barbarossa Frigyes 1186. évi birodalmi békéjében a sértettnek kötelezővé tette a magánharc megkezdésének legalább 3 nappal korábbi bejelentését, hogy ellenfele lehetőséget kapjon a jóvátételre, illetve a békés kiegyezésre. A későbbi béketörvényekben a váratlan támadások megelőzésére meghatározták a magánharc bejelentésének részletes szabályait is. Az 1356-ban kiadott Aranybulla XVII. fejezete kimondta, hogy „a harcot az ellenfél által lakóhelyén, vagy ott kell bejelenteni, ahol az rendszerint tartózkodni szokott,

²¹ HORVÁTH Pál, *i.m.*, 117.

hogy a 'címzett' is tudomást szerezhessen róla."²² Mint minden törvényi előírás, ez is csak annyit ért, amennyit abból végrehajtottak. A feudális urak ugyanis hamar megtalálták a módját a törvény kijátszásának. Úgy jelentették be a magánháború indítását – a váratlan támadás előnyét a maguk számára biztosítva –, hogy a kihívott nem tudott róla, mivel nem kapta meg az értesítést.

A bíraskodás, valamint a büntetőjogi intézmények fejlődésére jelentős hatással bírtak a XII-XV. század között a Német-Római Birodalomban napvilágot látott béketörvények is. A középkori büntetőjog közjogi jellegének erősödését jelzi például a „Rajnai Frankonia” számára I. Frigyes által 1179-ben kibocsátott béke is. Az egyes bűncselekmények köz- és magánjogi jellege között már különbséget tett a büntetőjog. Hivatalból, közbűncselekményként üldözték a közbékesértést, az emberölést, az apagyilkosságot, a testi sértést, a rablást, a gyújtogatást, a lopást stb. és a deliktumok száma a későbbi békeegyezményekben tovább bővült.

A német feudális állam megszilárdulásával „a sérelem egyéni megtorlása háttérbe szorult, és kialakult a jóvátétel útján történő rendezés. Az állam a büntető hatalom gyakorlását magának igényelte, és az alattvalók ügyeiben történő bírói döntést mindinkább kiterjesztette.”²³

Külön ki kell térni az 1532. évi *Constitutio Criminalis Carolina* (C.C.C.) büntetőjog-történeti jelentőségének tartalmi és formai értékelésére.

A *Carolina* a virágzó és a hanyatló feudalizmus határán keletkezett jogforrás: a virágzó feudalizmust zárta és a hanyatló korszakát nyitotta meg.

E jogforrás az 1524-ben kirobbant német parasztháború elbukása után és annak kegyetlen megtorlása s a parasztság örökös jobbagysorba taszítása jegyében született.²⁴ A C.C.C. a német feudális jogalkotás legnagyobb hatású terméke és jelentős büntetőjogi forrása. „A *Carolina* előtti évszázadokban német büntetőjogról tulajdonképpen nem lehet beszélni. A számtalan *Landfriede* ellenére (amelyek bizonyos fokig mindenütt befolyásolták mind a szokásjog fejlődését, mind a jogalkotó tevékenységet) a XVI. század elejéig német területen számtalan önálló és egymásra kölcsönös hatást gyakorló, de ugyanakkor egymástól rendkívül eltérő büntető-jogrendszer létezett. Ez megmutatkozott a büntető anyagi jogban (egészen más cselekményeket minősített egyik *Landrecht* bűncselekménynek, mint a másik; egyik tartományban a jogos védelemben, sőt a jogos védelem határának túllépésében is büntetlenségi okot láttak, másutt az ilyen eseteket is úgy büntették, mint az előre megfontolt, szándékos cselekményeket; jelentős eltérések mutatkoztak a büntetési rendszerben és egyes büntetésnemek végrehajtásában stb.), valamint az eljárási normákban is.” Ezért merült fel sürgetően a büntető

²² HAJDU, HORVÁTH, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1, 273.

²³ HORVÁTH Pál, *i.m.*, 146.

²⁴ HAJDU, HORVÁTH, NAGYNÉ, *i.m.*, 1966/1. 339-341.

igazságszolgáltatási és eljárási, valamint anyagi jogi normák összbirodalmi rendezésének napirendre tűzése.

A *Carolina* klasszikus értelemben nem tekinthető büntető törvénykönyvnek, kódexnek, hiszen még nincs általános része és eljárásjogi rendelkezéseket is tartalmaz.²⁵ A legveszélyesebb bűncselekményekké a világi és egyházi hatalom megsértésének eseteit nyilvánítja, és ezeket tartja a legsúlyosabb büntetéssel sújtandónak. A jogalkotó – „*a kor szelleméhez igazodóan*” – nagy gyakorisággal írta elő a kínzásoktól kísért, minősített halál- és testfenyítő büntetések alkalmazását. Figyelmet érdemlő viszont, hogy az 1507. évi *Bamberginensistól* eltérően – miután a birodalomban a rendek jelentős része időközben Luther tanai követésére tért át – nem bünteti a hitehagyást. Kiemelést érdemel, hogy a C. C. C. több, a büntetőjog fejlődése szempontjából döntő jelentőségű rendelkezést tárgyal (szándékosság, gondatlanság, bűnisméltés, visszaesés stb.)

A XVI. század elejéig ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – a cselekmény jogellenessége, a bűnösség, a szándék intenzitás-foka általában figyelmen kívül maradt a jogalkotásban és a jogalkalmazásban. Az egyéniesítés e korban még ismeretlen fogalom, s többnyire a cselekmény és a bekövetkezett eredmény közötti kapcsolatnak jutott meghatározó szerep.

A *Carolina* a Birodalmi Gyűlésen történt elfogadása ellenére sem lett az egész ország területére kötelező érvényű birodalmi törvény, mivel a központi hatalom megerősödésétől tartó brandenburgi, pfalzi és szász választó fejedelmeknek sikerült egy záradék felvételével elérniük az általuk alkotott szokásjog fenntartását és alkalmazhatóságát. A C.C.C. mégis általánosan elterjedt Németországban, sőt – később – az európai büntetőjogra gyakorolt hatása is jelentőssé vált.

2. Az európai büntetőjog a feudalizmus felbomló szakaszában

A hanyatló feudalizmus kora Nyugat-Európában a XVI-XVIII. századra tehető. Első két századát a „késő középkor” fogalmával is jelölik, miután ezekben a századokban fokozatosan fejlődtek ki a feudális állam- és jogrend hanyatlásának, felbomlásának tünetei. „*Az árutermelésre való áttérés, a jobbágyok földtől való megfosztása, a társadalmi ellentmondások kiéleződése nyilvánvalóvá tette a feudális termelő mód felbomlásának megindulását.*”²⁶

²⁵ Legújabb hazai értékelésre vö. P. SZABÓ Béla, *Az erdélyi szászok büntetőjogának kapcsolata a jusztiniánuszi és a birodalmi német büntetőszabályokkal*, *Colectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* V., 2005, 143-147.

²⁶ HORVÁTH Pál, *i.m.* 85-86.

A kor állam- és jogrendjének kialakulását Nyugat-Európában az alábbi történelmi sajátosságok befolyásolták:

- az 1517-től kibontakozó reformáció, majd a tridenti zsinat határozatával az ellenreformáció (1545-1563);

- a kálvini tanok elterjedése (1535);

- a katolikusok és a protestánsok közötti, 1555-ben kötött augsburgi vallási béke („*akié a föld, azé a vallás*”);

- 1534-ben az anglikán egyház megalapítása VIII. Henrik által (aki magát nyilvánította az angol egyház fejévé);

- az 1562-1598 között zajló vallásháború;

- a protestánsok és a katolikusok között kirobbant 30 éves háború (1618-1648), amelyben Németország teljes lakosságának közel harmadát veszítette el, és amely fokozatosan európai háborúvá vált.

A felbomló feudalizmus idején a központi hatalom az egész országot átfogó hatalmi, katonai, igazgatási és bíraskodási szervezetet létesített a feudális osztály érdekeinek a védelmére. Nyugaton rövidesen kifejlődött a feudális abszolutizmus állama.²⁷ A szigorúan centralizált állam keletkezése és visszahatása a fennálló társadalmi viszonyok fejlődésére tagadhatatlanul előrehaladást is jelentett. A feudális abszolutizmus ugyanis a hanyatló feudalizmus időszakában az állami egység megteremtésével, a központi és a helyi államhatalmi, igazgatási és bíraskodási tevékenység kiterjesztésével, a jogélet fokozottabb egységesítésével elősegítette a tőkés társadalmi viszonyok kifejlődését is. Felszámolta, helyenként jelentős mértékben korlátozta a feudális főurak elkülönülését és hatalmát, a rendi államintézményeket. A központosított állam az uralkodót tette meg a törvényhozás döntő forrásává, és az egész államra kiterjedő egységes normák létrehozásával – anélkül, hogy a helyi szokásjogot felszámolta volna – elősegítette a jogegység kibontakozását, a kodifikáció előkészítését is. A társadalom erősödő válságának leküzdése erőteljesen fejlesztette a büntetőjogot. A feudális abszolutizmus jogrendező és jogegyesítő törekvésének az eredményeként kialakultak az egyes nemzeti jogrendszerek is.

Kiemelést érdemel, hogy a késő középkor, illetve a hanyatló feudalizmus állam- és jogtörténeti periódusa sem jelenthetett lezárt korszakhatárokat. *„Egyes államok Nyugaton is sajátos viszonyok között fejlesztették ki a hanyatló feudalizmus korának megfelelő állam- és jogrendjüket. Angliában például korán kifejlődött a központosított állam, de csak a XVII. század közepéig tudta fenntartani a feudális jog uralmát. Másutt viszont (Német-Római Birodalom) az abszolutizmus a tartományúri*

²⁷ HORVÁTHI Pál, *i.m.*, 85.

*kereteket sem tudta felszámolni, illetve túlhaladni és a fejedelmi abszolútizmus formájában öltött testet.*²⁸

Jelentős mértékben befolyásolta az állam- és jog alakulását Közép- és Kelet-Európában a majorsági gazdálkodás késői kialakulása és a „második jobbágyság” kifejlődése, a jobbágyok ún. örökös röghöz kötése a XVI-XVIII. században. Közép- és Kelet-Európában a majorsági gazdálkodás 1500-1600-ra alakult ki. Míg a nyugat-európai parasztság a XVI. századra függő helyzetű jobbágyból általában szabad bérlővé vált, addig az Elbától Keletre (Lengyelország, Magyarország, Oroszország stb.) 1500 után az addig szabadon költözködő jobbágyokat röghöz kötik és terheiket növelik.²⁹ Terheik között a legfontosabb a robot felújítása. A közép- és kelet-európai nagybirtokosok a XVI. században saját kezelésű gazdaságokat (majorság) létesítettek, amelyeket jobbágyaik robot munkájával műveltettek meg. Az 1525. évi nagy német parasztháború leverése után, megtorlásként, 1532-ben a Német-Római Birodalomban is bevezetik „az örökös jobbágyságot,” a parasztság röghöz kötését.

A hanyatló feudális állam és jogfejlődésének az általános törvényszerűségei mellett Közép- és Kelet-Európa állam- és jogfejlődése ismét több lényegi eltérést mutatott. Általában a közép-, a dél-kelet és kelet-európai népeknél időben is később kezdődött a felbomló feudalizmus kora. A helyi sajátosságok, a rendiség fennmaradása (Lengyelország) és más tényezők következtében egyes népeknél a központosított állam ki sem alakulhatott, vagy idegen hatalmak elnyomó államberendezkedése formájában jelentkezett. Közép- és Kelet-Európában a rendi jog helyenkénti tovább-épülése, az árutermelő társadalom viszonylagos fejletlensége és a jogegység hiánya jellemezte e kor jogfejlődését. Általában a közép-, a dél-kelet és a kelet-európai népeknél az állam központosítását, a feudális abszolútizmus megteremtését más külső tényezők is hátráltatták. Külön is ki kell emelni, hogy a több évszázados oszmán uralom az elő-ázsiai, a balkáni, a közép-, a kelet- és a dél-európai országok jog-, illetve büntetőjog fejlődését is visszavetette.

A büntetőjog fejlődésének visszaesését, megtörését vagy előrehaladását, a bűnfelelősségi elvek, a büntetési elméletek módosulását, a büntető jogalkotás és jogalkalmazás szigorítását vagy enyhítését tehát a nagy történelmi léptékű változások, társadalmi, gazdasági folyamatok szükségszerűen befolyásolták. Nyilván nem véletlen, hanem a korai társadalmi, gazdasági viszonyoknak, a tőkés termelési mód, az árutermelés csirái és az új termelési viszonyok kialakulásának a következménye az a XIV-XVI. századi egybeesés, amely az angolszász, a cseh, a francia, a holland, a német és az orosz feudális állam- és

²⁸ Uo., 86.

²⁹ Uo.

jogéletet befolyásolta, a jogalkotókat a határozottabb büntető jogalkalmazás jogszabályi feltételei megteremtésére, a bűncselekmények tényállásának pontosabb megfogalmazására, a jogalkalmazókat pedig a büntetések szigorítására, majd később, a XVIII. században enyhítésére készítette.

A tőkés gazdaság fokozatos kibontakozása, a feudális erők ellenállásának újabb, egyidejű erősödése, illetőleg a központi hatalom részéről ennek a megtörésére irányuló erőfeszítések, centralizációs törekvések, a bűnözés növekedése és a központosuló büntetőjogi törekvések egyaránt jellemezték Európa XVI-XVIII. századi büntetőjogának fejlődését, a büntető jogalkotást és a jogalkalmazást

Az angliai eredeti felhalmozás, a bekerítések, az agrárviszonyok megváltoztatásának következtében a nyomor, a szegénység szélesedése hatására a XVI. században a bűnözés hallatlanul megnövekedett, ezért a hatalom a társadalmi bajok „kezelésére és megszüntetésére” – a társadalmi, gazdasági ellentmondások feloldására és felszámolására teljesen alkalmatlan! – büntetőjogi eszközökkel, „véres törvényhozással” és a büntetőjogi represszió fokozásával válaszolt.³⁰

„A csavargók megbüntetésére és a szegények, s a munka-képtelenek segítésére vonatkozó 1572. évi act” II. pontjában elrendelte az Anglia és Wales területén tetten ért 14 évnél idősebb koldusok börtönbe zárását, V. pontjában pedig meghatározta kiket kell semmittevőnek, csavargónak, koldusnak tekinteni és megbüntetni. Az *act* közékük sorolta azokat a kellő meghatalmazással nem rendelkező „semmittevő” személyeket, akik a királyságok egyikének valamely területén csavarognak és „*ruvasz és agyafúrt és törvénytelen haszárjátékkal foglalkoznak, vagy akik, mint közülük egyesek, kijelentik, hogy jártasok a fizjognomiában, tenyérvjósásban és más káros tudományokban, amivel félrevezetik az embereket, azt állítván, hogy előre meg tudják mondani nekik sorsukat, halálukat vagy meggazdagodásukat ... és minden személy vagy személyek, akik egészségesek és testileg erősek és képesek lévén dolgozni, de nincs földjük, vagy gazdájuk, nem foglalkoznak valamilyen törvényes kereskedelemmel, mesterséggel vagy hivatással a létfenntartási eszközök megkeresése céljából, és akik nem képesek megmagyarázni, hogy milyen törvényes úton szerzik maguknak élelmet; és minden vívó, medvetáncoltató, színész és vándor dalnok, aki nem tartozik ezen királyság valamelyik bárójához vagy valamely felsőbbbrangú személyhez, minden zsonglőr, vásári árus, forrasztómester és kiskereskedő, aki csavarog, anélkül, hogy engedélye volna legalább két békebírótól; minden segédmunkás, aki testileg egészséges, de csavarog és nem akar dolgozni azért az ésszerű bérért, amely meg van szabva, ... az engedélyek és az útlevelek minden hamisítója és mindenki, aki azokat használja, bár tudja, hogy hamisítva vannak; az oxfordi vagy a cambridgei egyetem olyan hallgatói, akik kóborolnak, könyöradományokat kérve, anélkül, hogy erre pecséttel ellátott engedélyük lenne ... , minden*

³⁰ KÁDÁR Miklós, KÁLMÁN György, *A büntetőjog általános tanai*, Budapest, 1966, 54.

matróz, aki azt hazudja, hogy bajtörést szenvedett ... és minden olyan börtönökből elbocsátott személy aki segílyt kér, vagy – anélkül, hogy erre engedélye lenne azon terület két békebírájától, ahol szabadult – úton van hazafelé vagy a barátaiboz, minden ilyen személyt csavargónak és olyan koldusnak kell tekinteni, akikről a jelen aktus rendelkezik; ugyanide tartozik minden olyan személy, aki ezután fogja áthágni vagy megsérteni azokat a jó parancsokat, amelyek az elaggottak és a tehetetlen szegények támogatására a jelen aktus második részében vannak megállapítva.”

A rendkívül precíz fogalmi meghatározásból egyetlen nyomorba döntött és foglalkozási réteg sem maradt ki. A hatalom gondoskodott a feltörekvő burzsoázia által megnyomorítottak következetes büntetőjogi üldözéséről.

Az *act XVI.* pontjában humánus – bár az elemi feltételek hiányában végrehajthatatlan – előírásokat is tartalmazott a szegényekről, elaggottakról, megrokkantakról, a magatehetetlenekről való gondoskodás szabályainak meghatározásával. Kimondotta, hogy a szegények, elaggottak és tehetetlen emberek kapjanak megfelelő lakást és menedéket az egész királyságból azon célból, hogy ott éljenek, hogy azután közülük senki se kolduljon és ne csavarogjon. „Ezért a jelen parlament hatalmánál fogva elrendeli, hogy Anglia és Wales valamennyi és minden egyes grófságának békebírája, ... és a többi hivatalos személye ... köteles a legközelebbi Szent Bertalan ünnep előtt közvetlenül vagy ezen az ünnepnapon elosztani egymás között a kötelezettségeket, és ezután a nekik alárendelt járások mindegyikében gondos kutatót és vizsgálatot kell tartaniuk minden elaggott, tehetetlen és megrokkant olyan szegény után, aki azon járásokban született, a jelen parlamentet megelőzően három éve ott él, és könyöradományokból és a nép jótékonyágából tartja fenn magát, vagy képtelen így fenntartani magát; ezen kutató után nyilvántartási könyvet kell bevezetni, És amikor ezen szegény emberek, ... számszerűen pontosan ki lesznek derítve, akkor ezek a bírák, ... kötelesek belátásuk szerint kellő időben minden egyes járásukban megfelelő és alkalmas helyeket kijelölni, s ott ezen szegény személyek számára lakást és menedék helyet biztosítani, ... És tartoznak kellő időben megszámolni mindazokat a szegényeket a fenn megnevezett járásokban és ennek alapján ... megállapítani a hetenkénti járulékok összegét azon szegények segítésére és támogatására minden egyes járás határán belül. És miután ezt megtették, a fent említett bírák, ... és egyéb hivatalos személyek járaásaik határán belül ... jó belátásuk szerint tartoznak megadóztatni e ... járásokban élő lakosokat; ezen adó hetenként fizetendő a szegény emberek segítésére, és az ezen adóval megadóztatott minden lakos nevét szintén be kell vezetni a nyilvántartási könyvbe a járulékok összegével együtt. És (ezek a hivatalos személyek) saját belátásuk szerint minden egyes járásban tartoznak adóbeszedőket is kijelölni ... azon évre, amelyre kijelöltetett a fent megnevezett összeg, amelyet ők tartoznak összegyűjteni és beszédni ..., és kiadni ezen szegényeknek azon mennyiségben, amelyet megjelölnek a bírák, ... és egyéb hivatalos személyek.”

Az *act* II. és V. pontjában foglalt büntetőrendelkezéseket maradéktalanul végrehajtották, ezzel szemben a XVI. pontban meghatározott társadalmi gondoskodás és bűnmegelőzést szolgáló előírások a szükséges anyagiak hiányában teljesítetlenül maradtak, ezért végül is a hatalom a büntetőjogi eszközök következetes alkalmazásával, „véres törvényekkel” üldözte a *pauperré*, csavargóvá, bűnözővé tett tömegeket – függetlenül attól, hogy az érintettek munkaképesek voltak-e vagy sem.

A bekerítéssel, juhtartással stb. kapcsolatos tilalmakra vonatkozó statutumok ugyancsak végrehajthatatlanok és végrehajthatatlanok maradtak, mivel a szükségszerűen napirendre került tőkés társadalmi, gazdasági fejlődés objektív folyamataival ellentétesek voltak.

A hanyatló feudalizmus idején a tőkés termelési viszonyok és mód kialakulását, az uralkodó személyét és az állam védelmét a későbbi századokban is elsődlegesen a büntetőjog eszközeivel biztosították. Angliában a hatalom³¹ – például az 1715. évi „*A csoportosulás elleni törvény*”-ben, majd az 1795. évi „*Lázadó gyűlések elleni törvény*”-ben, valamint az 1799. évi „*A törvénytelen társulások és szövetezések elleni törvény*”-ben – halálbüntetés kiszabásával törekedett elejét venni a munkások megmozdulásainak, érdekeik védelmére tett minden szerveződésének, a rendzavarásoknak és a lázadó csoportok kialakulásának. A „véres törvények” megújítása a rendzavarások, lázongó csoportosulások és áruló összeesküvések megakadályozását, valamint a rendbontók gyorsabb és eredményesebb megbüntetését szolgálta. Az 1715. évi, illetve az 1795. évi törvény a bírói ítéletben bűnösöknek nyilvánított rendzavarás és a 12 főnél nagyobb bűnöző csoportosulás tagjaira, a bűnrészesekre, a bűnpártolókra stb. „az egyházi bíróság elé történő állíthatóság joga nélkül” halálbüntetés kiszabását rendelte.

Az 1715. évi csoportosulás elleni törvény I. pontjában a következőket mondta ki: „*Mint hogy az utóbbi időben számos lázongó rendzavarásra és csoportosulásra került sor a királyság különböző részeiben, amelyek megzavarták a köznyugalmat és Őfelsége személyének és kormányának a biztonságát, és mint hogy ezeket még folytatják és szítják olyan személyek, akik ellenszenvvel viseltetnek Őfelsége irányában, azért mervén így cselekedni, mert a törvények által az ezek vonatkozásában jelenleg kiszabható büntetések nincsenek összhangban az ilyen gyűlöletes vétségekkel; és az ilyen rendbontók a legnagyobb rosszindulattal és hamissággal szidalmazták a királyt és kormányzatát, azzal a szándékkal, hogy ellentéteket szítsanak és elidegenítsék népe szeretetét Őfelségétől: éppen ezért, hogy az ilyen zavargásokat és lázadásokat meg lehessen előzni, és hogy ezekben a bűnösöket gyorsabban és eredményesebben meg lehessen büntetni; törvénybe kell iktatni ... Hogy ha valamely személyek, szám szerint 12-en vagy többen törvénytelenül, zajongva és*

³¹ Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba. (Búrzsóá források) I. Füzet. Egységes jegyzet. Kézirat, szerk. NAGY Lászlóné, Budapest, 1988⁶. 87-97.

lázongva egybegyűlnek a köznyugalom háborgatására, bármikor Urunk egyesérbétszáztizenötödik esztendeje júliusának tizenötödik napját követően, és felszólítja őket és megparancsolja nekik egy vagy több bíró vagy békebíró, vagy grófsági sberiff vagy annak alsberiffje, vagy a polgármester, vagy törvény szolga, vagy törvény szolgák, vagy más főtiszviselő vagy bármelyik város vagy nagyváros területének békebírája, ahol ilyen gyűlésre sor kerül, a király nevében elhangzó felszólítással, ... oszoljanak szét és távozzanak békésen a lakóhelyeikre vagy nézzenek törvényes elfoglaltságaik után, és amennyiben szám szerint 12-en vagy még többen (az ilyen felszólítás ellenére) törvényellenesen rendbontóan, vagy zajongva ott maradnának és folytatnák e tevékenységüket egy órán túl, azután, hogy az ilyen parancs, illetőleg felszólítás elhangzott, akkor az ilyen további együttlét ... büntettként bírálendő el, az egyházi bíróság elé történő állíthatóság joga nélkül és az ebben vétkesek bűnösöknek mondandók ki ítéletben és halállal büntetendők, mint bűncselekmény esetében.”

E törvény IV. pontja külön is kiemelte a következőket: „És törvénybe kell iktatni a továbbiakban az előbb említett hatóságnak, hogy amennyiben bármely olyan személyek, akik törvénytelenül lázongva és zajongva összegyűlnek, hogy a köznyugalmat zavarják, törvénytelenül és erőszakkal elpusztítanának vagy ledöntենék vagy elkezdենék ledönteni vagy elpusztítani bármely templomot vagy kápolnát vagy bármely vallási kegyelet céljait szolgáló olyan épületet, amely a (Türelmi Rendelet) szerint igazolást és bejegyzést nyert ... vagy bármely lakóházat, pajtát vagy külső házat, akkor minden ilyen elpusztítás vagy ledöntés vagy az elpusztításnak és ledöntésnek az elkezdése büntettként bíraltassék el egyházi bíróság elé történő állítás kiváltsága nélkül és az ezt elkövetőket bűnösöknek kell tekinteni és szenvedjenek halálbüntetés... .” A törvény V. pontjában azokat is halálbüntetéssel rendelte sújtani, akik az ilyen zavargásról vagy akadályoztatásról tudomással bírnak.

Az 1795. évi „lázadó gyűlések elleni törvény” preambulumban megtiltani rendelte az 50 főt meghaladó bármilyen lázadó gyűlések és összejövetelek megtartását. Kimondta, hogy az olyan gyűlés, amelyen bármiféle kérelmeket, panaszokat, tiltakozásokat, vagy deklarációkat vagy más folyamodványokat tárgyalnának meg, tilos megtartani. A törvény III. pontja szerint az olyan gyűlések, amelyekről előzetesen nem tettek bejelentést, törvénytelen összejöveteleknek tekintendők. A IV. pontban külön is rendelkezett a jogszabály, hogy a feloszlásra történő felszólítás után együtt maradó személyek magatartása bűncselekményként bírálendő el és az ebben vétkesek bűnösöknek minősítendők és halálbüntetéssel sújtandók.

„A törvénytelen társulások és szövetekezések elleni 1799. évi törvény” a lázadó és áruló célokra létesült társaságok eredményesebb leküzdésére, valamint az áruló és lázadó tevékenység hatékonyabb megakadályozására valamennyi lázadó és áruló társaság betiltásáról rendelkezett.

A XVIII. század közepén a hűbériség végnapjait élő Európában a hűbéri rendszeren belül új gazdasági viszonyok keletkeztek, amelyek megváltoztatták a társadalom jellegét és összeütközésbe kerültek a hűbéri renddel. „*A társadalmi fejlődés a kapitalizmus felé haladt, de a fennálló hűbéri berendezkedés gátolta fejlődését.*”³² A kapitalizmus kifejlődésének ebben a korszakában az ipari termelés munkaerő szükséglete állandósult. A létfenntartási javaitól megfosztott falusi lakosságot súlyos büntetések kilátásba helyezésével tették bémunkássá. A létfenntartási javakkal nem rendelkező egészséges embereket – ha a termelésbe önként nem állottak be – táborokba száműzték. A csavargás, mint állam elleni bűncselekmény a legsúlyosabb büntetést vonta maga után. Ilyen rendelkezéseket tartalmaz XVI. Lajos uralkodásának kezdetén, 1777. július 13-án kiadott rendelete: „*A burzsoázia, az ún. 'harmadik rend' érdekeinek kifejezője: a szabadság jelszavával harcolt a hűbéri jogtalansággal szemben.*” Követelései: jogrend, a kiváltságok eltörlése, törvény előtti egyenlőség, a vallás-, a gondolat-, az ipar-, valamint a kereskedelem szabadsága.

A jogforrások szerint hasonló törvények születtek Hollandiában és a cári Oroszországban is. Oroszországban például a XVII. század közepétől egymás után láttak napvilágot a szibériai száműzetést, a kényszermunkát, a büntetőjogi megtorlás legkegyetlenebb változatait meghonosító cári ukázok.

Az európaiktól évszázadokkal elmaradt orosz feudális jog XVI-XVIII. századi fejlődésében a jogforrások alapján három, egymást követő korszak figyelhető meg: így a virágzó feudális jog kodifikált rendszerének késői megszületése, a feudális abszolutizmus reform-jogalkotása, valamint a feudális jog válságának a kifejlődése.

Az 1550. évi II. *Szuzyebnjik* és az 1551. évi „*Száz fejezetes törvénykönyv*” megalkotása és a szokásjog korlátozása a cári jogalkotás erősödéséhez vezetett, és általánossá vált az „összes bojárokkal együtt alkotott” cári ítéletek, illetve a prikázoknak nevezett cári rendeletek (ukázok) kiadása. A XVI. század végén két nagy joggyűjtemény született: az 1589. évi hivatalos megerősítést nem nyert, magánszemély által készített „*Fjodor Ivanovics Cár törvénykönyve*” című joggyűjtemény és az 1606-1607 körül írásba foglalt, országosan elterjedt „*Szvodnij Szuzyebnjik*”. Az Orosz Birodalom növekvő belső nehézségei a XVII. század folyamán újabb átfogó jogrendezést sürgetett. Az 1648-1649. évi országgyűlés a nemesség nyomására megalkotta az 1649. évi „*Szobornoje Ulozsénije*” néven ismert, 25 fejezetből és közel ezer cikkelyből álló, vegyes jogi rendelkezéseket tartalmazó törvénykönyvet, amelyben jelentősen megnőtt a büntető anyagi és perjogi normák szerepe. A törvénykönyv megjelenését követő évtizedekben a rendi jogalkotás háttérbe szorult és a jogélet fejlesztésében a cári ukázok „*Új ukász cikkek*” elnevezéssel jutottak

³² KÁDÁR, KÁLMÁN, *i.m.*, 56 - 57.

meghatározó szerephez. A hagyományos orosz jogforrások rendjét alapjaiban megrendítették a cári feudális abszolutizmus XVIII. századi reform jogalkotásai, amelyek a korlátlan hatalom igényével születtek és a feudális viszonyok konzerválására irányultak. Kialakult a „törvény” fogalma, amely az uralkodó akaratóval azonosult és minden más jogforrás erejét lerontotta. A cár kinyilatkoztatott akarata „usztáv”-ok, illetve „ukázok” formáját öltötte és ezek a jogalkotás leggyakoribb formái lettek. (A korlátlan cári jogalkotás legtekintélyesebb formája az ukáz volt.)

A XVIII. század második felének jogalkotása már „*a feudális jogrend válságát*” juttatja kifejezésre. Az 1767-ben, a feudális jogrend megreformálására II. Katalin által tett kodifikációs kísérlet az 1785-ben kiadott „*Adománylevél a nemesség számára*” kibocsátásával a nemesség ellenállásán (annak győzelmét eredményezve) megbukott. A jogforrás a nemesség kizárólagos jogává tette a földtulajdonjogot, a hivatalviselést, a földesúri ítélkező hatalmat, valamint a jobbágytartást. A XVIII. század második felére – a társadalmi haladás, a polgárosodás térhódítása, az árutermelő viszonyok fejlődése stb. hatására – Oroszországban a feudális jogrend válság tünetei hatalmasodtak el.

Azok a folyamatok, melyek a polgári társadalom kialakulását kísérve a hatalom és a törvénykezés központosításában öltöttek testet, az embertelen, kegyetlen büntetések fokozatos kiszorulását hozták magukkal és legalább ennyiben kedvező irányú folyamatokat generáltak a büntetőjog fejlődésében. Az egymás után napvilágot látó büntető kódexek előhírnökei a XVIII. század Európájának olyan büntetőjogszabályai, melyek már az anyagi- és perjogi normákat együttesen tartalmazó büntetőtörvények. Kétségtől a XIX-XX. században kiteljesedő büntető kódex alkotási folyamat megalapozóinak tekinthetők.

Említést érdemelnek a kor jelentősebb büntető jogalkotásai közül: az 1751. évi bajorországi „*Codex juris bavarici criminalis*”, a *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768), a *Constitutio Criminalis Josephina* (1787) elnevezésű osztrák büntetőtörvények, és az első, már a klasszikus jogelvekre épülő, a kora polgári jogviszonyokat tükröző és az európai polgári jogfejlődést és kodifikációt befolyásoló 1791. évi francia büntető kódex.

És a kor nagy jogalkotási ellentmondása, a XVIII. század végi „porosz kísérlet.” A Német-Római Birodalom tartományi szinten rögzült széttagoltságával, a jogágak elkülönülésének hiányával és kialakulatlanságával magyarázható. A porosz királyságban³³ a hanyatló feudalizmus idején (1717, 1748) erőfeszítéseket tettek a büntető anyagi és eljárásjogi szabályok kodifikálására, majd a század végén, 1794-ben megalkották a szinte valamennyi (magán-, büntető anyagi-, eljárásjogi) jogágra kiterjedő porosz országos jogot

³³ HORVÁTHI, *i.m.*, 143.

(*Landrecht*), amely – a büntető kódex alkotás közeli hajnalán – a német jogrendszer késői fejletlenségének a tükröződése.